

ITÁLIAI KÉPEK

Irta

DR. BADICS LÁSZLÓ

RÓMA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1943

Copyright by Ed. Roma
Budapest 1943.

Officina Nyomda- és Kiadóvállalat, Budapest — F. v.: Román Imre

Nagy örömmel és élvezettel olvastam végig dr. *Badics László* Rómában magyar szolgálatot teljesítő, kitűnő társam itáliai képeit, melyek eredetileg német nyelven, a *Pester Lloyd* hasábjain szereztek gyönyörködést az olvasónak.

Az az érzésem, hogy a magyarul olvasó közönségnek is hozzáférhetővé kell tenni ezeket a tényekből tömören konstruált s a lírai emlékezésekkel oly szerencsésen átvezetett mondatokat. Mi magyarok is büszkén dédelgetjük itáliai emlékeinket s ha vérünk százszor is idegen az olasz vértől, elégtétellel hivatkozhatunk arra, hogy a művelt olasz ember vérmérsékletben és humorban, humánus magatartásban és életfilozófiában a magyart érzi legközelebb magához valamennyi idegen nép közül. Olaszországot járó szellemóriásaink, mint Montaigne, Goethe vagy Stendhal volt, nincsenek; de hódolattal gondolunk *Riedl Frigyes* *Magyarok Rómában* című tanulmányának vakító világosságu soraira, melyek az *Örök Város* ünneplik, vagy arra, hogy magyar volt az a hajszolt sorsú *Péterfy Jenő*, ki halála előtt néhány héttel le merte írni Pesten e megrázóan nosztalgikus sorokat: „Vólnék bdr inkább pinia-toboz a Pincion, mint itt redliskolai tandr.”

Itália mindig mérték volt számunkra, most is az. A művészet, az irodalom és a tudomány hármasság glóriája övezi a sorstól annyiszor megkínzott, szép homlokát. Hallgassuk meg dr. Badics László közvetlen szavait, melyek kis részletekből kiindulva mindig a misztikusan összeforrott hármasság lényege felé mutatnak — s kívánnunk vele együtt mindig szebb jövőt a páratlan múltú, hű és baráti nemzetnek, melynek sorsa oly igézetesen hasonlít a miénkhez s melynek már eddig annyit köszönhattünk.

Róma, 1943 Sant'Ilario napján.

GENTHON ISTVÁN.

I.

DANTE FIRENZÉJE

A firenzei Piazza della Signoria mögötti szűk utcákon átvágva keressük fel azt a városnegyedét, ahol Dante Alighieri ezelőtt csaknem hétszáz évvel meglátta a napvilágot. Itt, a mai Via Dante Alighieri sarkán, körülbelül feleúton a Palazzo Vecchio és a Dóm között Firenze városa a század elején tömör házcsoportot építtetett a tizenharmadik századbéli városi építészet stílusában és az egyik falon emléktábla hirdeti, hogy ezen a helyen született 1265 májusában az Isteni Színjáték halhatatlan szerzője. Hogy ez a rekonstrukció mennyire szerencsés, azt nehéz volna megmondani, de ha az Alighierik háza nem is maradt fenn eredetiben, néhány épület még ma is úgy áll itt, mint Dante idejében. Így a kis Santa Margherita templom, amely már a tizenegyedik század óta dacol itt az idővel és a Torre della Castagna, amely Dante idejében a céhek központi székháza volt.

Ha képet akarunk alkotni arról a Firenzéről, amelyben Dante született, mégiscsak képzeletünknek kell szabad szárnyalást adni. Mert az a Firenze még nem volt az a rendezett úthálózatú város, amelyben ma sétálunk. A városnak ez a központi része szűk sikátorok labirintusa volt, amelyet két oldalról magas, tornyos épületek szegélyeztek, úgyhogy nagyon magasra kellett néznie annak, aki egy kis eget akart látni: aki pedig egy csepp nap-

sugárra vágyódott, annak ki kellett jutnia azoknak a terecskének egyikére, ahol rendszerint egy-egy templom állott. Az egyes épüle cso portok szoros an egymáshoz ragasztva állottak ott, emeletenként egy pár hosszú kás ablakkal, amely nem sok fényt engedett beszűrődni a szobákba, de az utcán sétálóknak sem sok betekintést a házban lakók életébe. A hatalmas familiák házait magasbaszökö torony és hatalmas vaskapu jelezte, amelyet éjjel nappal zárva tartottak, nehogy a rosszindulatú szomszédok részéről bármí meglepetés érhesse a bennlakókat.

Az Alighieri család házának közelében néztek egymással farkasszemet a nemzedékeken át rivális Donati és Cerchi családok tornyos palotái és a gyerekálmait alvó Dantet gyakran riaszthatta fel szendergéséből azoknak az utcai csatáknak a zaja, amelyeket az egymással versengő családok tagjai és fegyveresei oly gyakran vívtak egymással, itt a zegzúgos síkátorok között vagy a közeli terecskék egyikén. Az évszázados harc akkor még nem dölt el végérvényesen a guelfek és ghibellinek, a meggazdagodott polgári réteg, „popolo grasso” és a nemesi „Grande”-ok között, mire azonban Dante felnő, az új társadalmat képviselő guelfek korlátlan urai Firenzének, amely rendületlen híve lesz a pápa és a francia király pártjának.

De egy még sokkal erősebb, hatalmasabb zaj is zavarrhatta Dante gyermekálmait: azoknak a csákányoknak a csattogása, amelyekkel éppen abban az időben népes munkásseregek egész városnegyedeket bontottak le, hogy helyettük új utcákat, új palotákat emeljenek. A tizenharmadik század második felében Firenze óriási átalakuláson ment keresztül. Egész házcsop ortok tűntek el s helyettük újak, szebbek, pompásabbak emelkedtek. Akkoriban épült az Arte della Lana kecses palotája, a Palazzo Davanzati, Peruzzi, Ferroni, a Cerchiek palotája és a Ponte Santa Trinità mellett a Frescobaldiak várszerű palazzója. A gyer-

mek Dante körül minden átalakulóban volt. Miközben ő a közeli Santa Croce kolostor barátaihoz járt tanulni, a középkori Firenze fokozatosan eltűnt, hogy helyet adjon egy új nagyvonalúbb, mondhatjuk „modernebb” városnak. De Dante gyermekkorának azokban az éveiben, amelyekben az ember lelke legfogékonyabb, még a középkori Firenze levegőjét szívta magába és bár az Alighierik a guelfekhez tartozóknak vallották magukat, Dante első tanulóéveiben megismerkedhetett még az ideális „Világmonarchia” ghibellin álmaival, amelyek eltörölhetetlen hatást gyakoroltak a költői hajlamú, álmatag gyermek lelkére.

Mert a ghibellin-álmok, amelyek évtizedeken át szerte Itáliában annyi nagyurat, nemesembert és „intellektuel”-t lelkesítettek, 1268-ban halálos csapást kaptak. A ghibellintörökvések letéteményese Konradin, a Hohenstauf-császári család utolsó sarja elbukott Anjou Károllyal szemben és életét vesztőhelyen fejezte be. Az a nagy egység, amely a Középkor politikai és szellemi életének egységét biztosította, felbomlott. A császárság lehanyatlásával együtt ugyanis szükségkép lehanyatlott a középkori világrend másik pólusa, a pápaság is. Délitáliában a francia Anjouk váltak urrá, Rómában pedig a francia királyok közvetlen befolyása hatalmasodott el: VIII. Bonifác hiába harcolt Szép Fülöp francia király, a francia abszolutizmus e korai képviselője ellen; bullái, kiközösítései megtörték az izmosodó nacionalizmus ellentállását. Elmúlt már az az idő, amikor a világi fejedelmek jártak kanosszázni a pápához. Új világ jött, amelyben a pápaság volt kénytelen Avignonba vonulni, hogy a világi hatalmasságnak kedvében járjon. Itáliában ugyan egy ideig fennmaradt még a guelf-ghibellin ellentét, de egyre jobban elvesztette régi világnézeti jellegét és egyre inkább kisebb-nagyobb érdekcsoportok torzsalkodásává vált, helyenként pedig a gazdasági és szociális harc jellegét öltötte.

*

Firenze külső képének átalakulása, amely Dante fiatal korában végbement, szintén egy nagy társadalmi és gazdasági forradalom kísérő-jelensége volt. A Guelf párt győzelme a meggazdagodott városi polgárság győzelmét jelentette a régi nemesség felett. Firenze politikai életében egyre inkább a céhek, a hét nagy „Arti” vették át a vezető szerepet, ezek közül is elsősorban az a három nagy céh — csaknem trust — ahol a nagykapitalista érdekek tömörültek: a gyapjúkereskedők, gyapjufeldolgozók és bankárok érdekképviselői. A tizenharmadik század folyamán Firenze páratlan arányú gazdasági fellendülés színhelye volt. Ez a hatvan-hetvenezer lakosú város a szó szoros értelmében monopolizálta az akkori Európa gyapjúkereskedelmét és iparát. A nagy firenzei gyapjúkereskedő cégek képviselői elárasztják Angliát, Franciaországot és Spanyolországot, felvásárolják az ottani gyapjútérszleteket, amelyeket hatalmas gályákon szállítanak Firenzébe, ahol a város lakosságának csaknem fele a gyapjúiparból él. Ez az ipar olyan jól dolgozik, hogy a tizenharmadik század végén egész Európa úri társadalma firenzei ruhákban jár és csak úgy dől a pénz Firenzébe. Az ipar és kereskedelem mellett fellendül a bankári tevékenység is és a tizennegyedik század elején Firenzében már nyolcvan bankház működik. Ezek közül a legnevezetesebbek a Bardik, Acciaiuoli és Peruzzi, akik állandó fiókokat tartanak Rómában, Londonban, Párisban, Brugesben és Alexandriában, hitelezői a francia, angol és spanyol királyoknak s a megszorult főuraknak gyakran 30—40 százalékos uzsorakamattal folyósítanak kölcsönöket. Firenzében óriási vagyonyok halmozódnak fel és a felhasználatlan forgótőke hatalmas építkezésekben s az életmód, a művészetek és a kulturális élet fejlesztésében keres elhelyezkedést.

Ugyanakkor a meggazdagodott polgári osztály ellenállhatatlan erővel feszíti szét a politikai élet addigi kere-

teit. Az 1285. évi új alkotmány, az úgynevezett Ordina-
mento della Giustizia a nagykapitalista osztály győzelmét
pecsételi meg a földbirtokos nemesség fölött. A városi Sig-
noriában a Priorok, vagyis az érdekképviselő vezetők veszik
át a vezetést és az új demokráciát a gazdasági intézkedé-
sek egész sorával támasztják alá. Hogy a nemességet sujt-
sák, a földbirtokot súlyosan megadóztatják, míg a kapita-
lista bevételek csaknem mentesülnek az adótehertől. Mint-
hogy a mezőgazdasági termelőréteg nagyjából a ne-
mességből kerül ki, a fogyasztói érdek védelmének ürügye
alatt maximálják a mezőgazdasági cikkek árait. Megjelenik
az első egyház is, egy Sei del Biado nevű hatós bizottság
formájában, amely a mezőgazdasági cikkek igazságos fel-
osztásáról gondoskodik. Az új kapitalista rend jogbizton-
ságának alátámasztására megalakul Tribunale della Merca-
tanzia néven a kereskedelmi törvényszék is, amely a leg-
bizonytalanabb politikai körülmények között is gondosko-
dik a gazdasági élet zavartalan működéséről.

*

Az anyagi gondolkodású és elpolgáriasodott közéletű
Firenze és a fellegekben járó fiatal Dante között a kon-
fliktusnak előbb-utóbb ki kellett törnie. Az ifjú Alighieri
lelkét egyelőre azonban még nem a politika súlyos kérdé-
sei foglalkoztatják. Minden figyelmét egy szépséges szem-
pár köti le, amellyel egy májusi kerti ünnepségen akadt
össze tekintete. Egyike volt ez azoknak a tavaszi ünnep-
ségeknek, amelyeken a firenzei ifjúság színe-java résztvett,
sok száz talpig fehérbe öltözött fiatal fiú és leány s kü-
lönböző táncokkal és játékokkal áldozott a Tavasz és Szere-
lem Istenének, ki tudja milyen régi pogány hagyomány-
nak megfelelően. Ez a szempár, amely azután soha többé
nem hagyta el Dante Alighierit, Beatrice Portinarié volt.
Ez az első, felejthetetlen szerelem tette költővé Dantét,

akinek első költeményeiből ez a légies, csaknem földöntúli szerelem csendül ki, amelyet Beatrice iránt érzett. És amikor az imádott fiatal teremtés oly fiatalon lehunyta szemét, emléke örökre beköltözött Dante lelkébe, hogy az ő fantáziáján át paradicsomi magasságokba emelkedjék.

Pedig Dante minden lehetőt elkövetett, hogy megszabaduljon e szempárnak emlékétől, amely ott sajgott szíve mélyén. Belevetette magát kora ifjúságának vad szórakozásaiba; egymást érik a tivornyák és a futó szerelmi kalandok. A tizenharmadik század-végi Firenze már nem volt a komor középkori város, hanem táncra, zenére, mulatozásra bő alkalom nyílt. A városi ifjúság minden alkalmat megragadott, hogy kitombolja magát és egy győztes hadvezér hazatérése, új tisztviselők beiktatása vagy idegen fejedelmek átutazása mindmegannyi alkalom volt az utcai felvonulásokra, ünnepi játékokra, táncos mulatóságokra. A jómódú és nemesi származású Alighieri család ifjú sarjának bőven volt alkalma, hogy kitombolja magát.

Ez azonban nem használt. A sajgó emlék a mulatozások közepette sem hagyta el. Lelki egyensúlyát, legalább is egy időre, csak „egy fiatal, szép és okos nő” karjaiban találja meg ismét, akit „Amor azért küldött, hogy visszadjon lelkem nyugalma”. Ez a fiatal nő Gemma Donati, akiben Dante megtalálja a földi szerelmet és a házaselet örömeit és egy időre, de csak egy időre feledni látszik az Elsőt és Igazit, Beatricet.

A férfivá érő Dante életébe egyre jobban beleszól azután a politika. Az 1285. évi alkotmány csak nem akart nyugalmat adni a zaklatott életű Firenzének és új belső harcok villannak fel. A győztes polgárság, a „popolo grasso” ellen furcsa szövetezés támad. A letört régi nemesség sarjai és a ghibellinek maradványai összefognak a kisebb céhek tagjaival, az úgynevezett „popolo minuto”-val, hogy letörjék a plutokraták kizsákmányoló uralmát.

A firenzei guelfizmus két táborra szakad, a fehérek és feketék táborára. A beérkezett pénzarisztokrácia, a feketék egy erőszakos oligarchában Corso Donatiban találja meg vezérét, míg az ellentábor, a fehérek élén nem állhatnak mások mint a Donatiak halálos ellenségei a Cerchiek. A fekete-párti jómódú kereskedő családok sorában megjelenik a Mediciek neve, de ki gondolná még akkor, hogy ez a család milyen döntő szerepet fog majd játszani Firenze közéletében. Dante Alighierit, jóllehet felesége a Donatik egyik szegényebb ágából származik, érzelmei a fehérek pártjára állítják. Idevonják őt a gőgös pénzarisztokrácia elleni antipátia és a ghibellin eszmék iránt érzett rokonszenv. Firenzében pedig egymást érik az összeütközések a két tábor hívei között. Hol egy Cerchinek az orrát vágják le, hol egy Donatit vernek félholtra, hol egy „Biancho”-t sebeznek halálra, hol egy „Nerot” szúrnak le valamelyik sötét sikátorban. Az ellentétek néha valóságos utcai csatákban robbannak ki és a firenzei éjszakát gyakran kardok pengése, a leszúrtak halálordítása és a sebesültek nyögése tölti meg.

*

Különös dolog és annyira jellemző Firenzére, hogy a szellemi és művészeti élet s a nagy építkezések a legnagyobb zavarok közepette sem szünetelnek. A századforduló a Ducento és Trecento között egyike a legragyogóbbaknak Firenze életében. Ekkor emelkednek a város legszebb épületei. Minthogy a vallásos hit még töretlenül él az Arno partjain, elsősorban hatalmas templomépítkezések folynak. 1294-ben Arnolfo megkezdi az új Santa Croce építését. 1298-ban hozzálátnak a Santa Maria del Fiore dóm építkezési munkálataihoz. Nevezetes év ez Firenze történetében, mert ugyanakkor kezdi meg Arnolfo a Palazzo Vecchio építkezését és a Signoria palotájának karcsú

tornya kezd az ég felé nőni. A festészet terén is óriási alkotásokat hoz a századforduló. Giotto megkezdí működését és a mugelloi pásztorfiú kezd felvázolni csodálatos freskóit, amelyeknek elkészítésében semmiféle politikai fordulattól nem engedi magát zavartatni. Fejlődik a szellemi élet is. Éppen 1300-ban egy Rómában tett utazás hatása alatt határozza el Giovanni Villani, ez a gazdag firenzei polgár, hogy megírja „Istorie Fiorentine”-ját, amely minden idők legszebb krónikája lesz.

Dante eközben saját szerencsétlenségére, de talán annál nagyobb szerencséjére a világirodalomnak egyre jobban belesodródik a politikai életbe. Sokat nem tudunk politikai szerepléséről, csak annyit, hogy míg a firenzei Signoriában feketék és fehérek felváltva gyakorolják a hatalmat, Dante Alighieri mint a szabadfoglalkozásúak priorja, két ízben tagja a Signoriának és fontos követségben jár VIII. Bonifác pápánál. Ez a követség azonban nem jár sikerrel és Dante azóta feneketlen gyűlöletet érez Bonifác iránt, aki a feketéket pártfogolja a ghibellin-gyanus fehérekkel szemben. Minthogy Firenzében sehogyan sem akar helyreállani a békesség feketék és fehérek között, békebíróként a városba jön Valois Károly, Szép Fülöp unokaöccse. Békesség helyett azonban még jobban kiélesedik a helyzet és a hatalom végleg a feketék kezébe megy át. 1302 április 27-ikén a fehérek nagyobb csoportját, köztük Dantét is száműzik Firenzéből.

*

Dante Alighieri örökre búcsút mondott szülővárosának, hogy elvegyüljön a száműzöttek sokaságában, amely akkoriban Itália minden városát, minden udvarát ellepte. Keserű szívvel, porig lesujtva távozik a költő, lelkében magával vive egy örökre letűnt vagy talán csak az ő képzeletében élt Firenze emlékét, amelyet azután a Divina Comédiában oly fenséges sorokban énekelt meg:

*Fiorenza dentro dalla cerchia antica
Si stava in pace sobria e pudica...*

*Firenze a régi falak gyűrűje mögött
Ott élt nemes és szerény békében...*

Dante életének utolsó szakasza, egészen 1321-ben Ravennában bekövetkezett haláláig ugyanaz mint minden száműzötté: *bolyongás, álmodozás, reménykedés*. VII. Luxemburgi Henrik császár itáliai hadjárata utolsó reménysugárral tölti el a költő szívét. Hátha mégis győzni fog a ghibellingondolat és visszatérhet Firenzébe. A császár vállalkozása azonban megtörik a guelf Firenze ellenállásán. Firenze ekkor jelenik meg először a hódító császárral szemben mint az olasz nacionalizmus fellelője, míg Dante Alighieri megtört szívvel kénytelen beismerni: *La mia patria è il mondo — Az én hazám az egész világ!*

De ebből a megtört szívből még egy utolsó hatalmas tűzcsóva csap ki, az Isteni Színjáték fenséges alkotása, a Középkori léleknek ez az utolsó monumentális megnyilvánulása. Ennek a műnek a formája már a közelgő Renaissance-t jelzi, mert tele van már a görög és római mitológia alakjaival, de lelke még a legtisztább középkor, amely a földi létet „sötét erdőnek” képzi el, amelyből a lélek magasabb régiókba kívánczik. E formára és tartalomra nézve egyaránt bámulatraméltó mű két kor hatás-mesgyéjén áll és Dante lelkén át még egy utolsó betekintést nyerhetünk a Középkori ember sóvárgásaiba, szenvedélyeibe. E rendkívüli költői szimfónia visszavezeti a költőt az első nagy érzéshez: a Beatrice iránti szerelemhez és a Paradicsom bejárata előtt találkozik ismét ezzel az „isteni szépségű nővel”, akinek a legszebb, legnemesebb emléket állítja, *amelyet ember csak állíthat annak a lénynak, akit először és örökre szeretett.*

Az a hatalmas márványkripta, amelyet Firenze városa a Santa Croce templomban Dante emlékére állíttatott, üres. A költő a hamvait féltékenyen őrző Ravennában alussza örök álmát. De ha az ember végigsétál ama helyek között, amelyeket Dante örök emléke szentel meg és megismerkedik „Dante Firenzé”-jével, az az érzése, hogy a költőnek igaza volt, amikor a Commedia egyik utolsó harmóniájában sóvárgó szívvel ezeket írta:

*Ritornero poeta . . .
Mint költő fogok visszatérni . . .*

II.

GALEOTTO MARZIO

Narni umburiai városkában nemrég leplezték le ünnepélyes keretek között azt az emléktáblát, amelyet a Korvin Mátyás társaság küldött Galeotto Marzionak a narnii születésű jeles humanistának, Mátyás király barátjának szülőházára.

Narni sohasem tartozott a nagyobb olasz városállamok közé. Lakosainak száma ma sem éri el az ötezret és régebben sem lehetett sokkal nagyobb, még mielőtt 1528-ban a Róma kirablásából, az emlékezetes Sacco di Romából visszatérő császári hadak, a szomszédos rivális Terni város lakosainak közreműködésével teljesen feldúlták. Ez a városka, amelyet valamikor sok tornya miatt a száz torony városának neveztek, a középső Appenineken fekszik a sebes Nera folyó völgyében. A rómaiak idejében Narnia név alatt meglehetősen fontos hely volt és itt született a híres Nerva császár. A város szülöttei között van XIII. János pápa és Erasmo Gattamelata a félelmetes condottiere is.

Galeotto Marzio 1427- vagy 28-ban született gazdag nemes családból. Már kora fiatalságában kitűnt éles eszével, rendkívüli emlékező tehetségével és nem mindennapi testi erejével. Bejárta Lazium városait és mindenütt a legjobb mesterek előadásait hallgatta. Előbb az úgynevezett triviumot végezte el, amely grammatikából, dialektikából, és retorikából állott, majd megismerkedett a quadrivium

magasabb tanulmányaival, az aritmetikával, muzsikával, geometriával és asztrológiával. 1445-ben Galeotto Marzio Ferrarába ment, hogy ott filozófiát tanuljon az akkor már európai hírnévnek örvendő Guarinótól. A ferrarai egyetemre Európa minden részéből érkeztek a tudományra szomjúhozó fiatalemberek és ezek között volt egy magyar ifjú, Cesinge János, a későbbi Janus Pannonius is. Galeotto Marzio és a magyar diák egész életre szóló barátságot kötöttek egymással. Egy szobában laktak, együtt ettek, együtt tanultak és együtt mulatoztak. Ez a barátság döntő szerepet játszott Marzio életének további során.

Amikor befejezte tanulmányait Ferrarában, már olyan jeles humanista hírében állott, hogy meghívták a padovai egyetemre, ahol irodalmi előadásokat tartott. Ezek az előadások igen nagy érdeklődést keltettek és messze földről érkeztek Padovába nemcsak diákok, hanem „beérkezett” humanisták is, hogy hallhassák őt.

Közben azonban maga Galeotto Marzio is folytatta tanulmányait és az irodalmi és matematikai képesítés mellett orvosi oklevelet is szerzett. Kora filozófiai elméletei mély hatással voltak az ifjú Galeottora. Magáévá tette az akkoriban igen divatos averoista tanokat, amelyeknek a tizenötödik század közepén éppen a padovai egyetem volt az egyik fellegetűjük. Érdeklődését azonban elsősorban az asztrológia akkor rendkívül elterjedt és népszerű „tudománya” kötötte le. Az asztrológiában specializálta tehát magát és okkult ismeretekben való jártassága miatt rövidesen olyan hírnévre tett szert, hogy rövid időn át a leg többre tartott Cardano és Pontano hírnevét is elhomályosította. Galeotto Marzio mágikus felkészültségét elsősorban az orvostudományok terén érvényesítette és a mágikus gyógykezelés felülmúlhatatlan doktorának hírében állott. Ennek a gyógykezelésnek az alapja az volt, hogy a testnek egyes részeit az egyes égitestekkel hozták összefüggésbe.

Így például a gyomorbajok kezelését teliholdnál kezdték és a hold szakai szerint folytatták. Galeotto Marzio búsán jövedelmeztetni akarta mágikus tudományát és gyógyító körútra indult Spanyolországba, Angliába és Franciaországba. Nem tudjuk, vajon betegek felgyógyultak-e és a beteg testrészek hagyták-e magukat befolyásoltatni az égitestek állásától, de tény, hogy amikor Galeotto Marzio 1462-ben visszatért Itáliába, már európai hírnépszerű és dúsgazdag ember volt.

Két éven át a bolognai egyetemen tanított, majd 1464 táján barátja, a közben pécsi püspökké lett Janus Panninius meghívására Magyarországra jött. Itt Galeotto Marzio a magyar szellemi élet legkiválóbb képviselőivel ismerkedett meg, köztük Vitéz János esztergomi érsekkal és Báthori Miklós váci püspökkel. Ezek a személyiségek bemutatták Mátyás királynak, aki azonnal udvarába fogadta. Galeotto Marzio budai tartózkodása alatt Mátyás király asztalánál étkezett és a nagy király reábizta az általa alapított budai könyvtár vezetését is. Galeotto Marzio mindent felölelő tudásával vezető szerepet játszott a Mátyás udvarában működő humanisták között. De nagy tudása mellett kitűnt rendkívüli testi erejével is. Egy alkalommal bajviváson leterítette Mátyás egyik legféltettebb vitézét, majd később a jajcai csatába is elkíserte a királyt és vitézül harcolt a török ellen.

Galeotto Marzio első magyarországi tartózkodása alatt két munkát írt: az egyik de incognitis vulgo, a másik de Homine. Az elsőben bizonyos teológiai elveket fejtett ki, amelyek miatt később eretnekség vádjába került, a De homine című műben pedig, melyet Vitéz János esztergomi érseknek ajánlott, az emberi testet írta le nagy alapossággal.

A nyughatatlan Galeotto Mátyás királytól gazdagon megajándékozva távozott Magyarországról és miután rövid időt töltött XI. Lajos francia király udvarában, ismét

Itáliában találkozunk vele. 1476-ban ismét a bolognai egyetemen tanított, majd családjával együtt a Velence környéki montagnanai birtokára vonult vissza. Ekkor indult meg ellene a pör eretnekség miatt és rövid ideig a velencei börtönben is ült. Befolyásos barátai azonban hamarosan kiszabadították és IV. Sixtus pápa ártatlannak jelentette ki. Vitéz János közbenjárása folytán még azt is elérte, hogy mentesítsék a velencei perköltségek súlyos terhe alól.

Felmentése után Galeotto Marzio rövid magyarországi utat tett, majd hosszabb ideig Itáliában élt. 1482-ben azonban ismét Budán találkozunk az akkor már ötven éven fölüli, rendkívül elhízott Galeotto Marzioval. A kor szokásaihoz híven Mátyás király gazdag hozományt adott Galeotto házasulandó leányainak. Hálából Galeotto De egrege, sapiente, iocose dictis et factis Mattiae Corvini címen könyvet írt, amelyben a nagy királyt magasztalja és elmondja uralkodásának főbb eseményeit. A könyv, amelyet a fiatal Korvin Jánosnak ajánlott, 1484-ben jelent meg.

Élete utolsó műve az Itáliában megjelent és Medici Lőrincnek ajánlott *De promiscua doctrina* volt, valószínűsleges lexikona az akkori ismereteknek. Galeotto Marzio mindent felölelő tudása ebben a műben hatalmas arányokban bontakozott ki. Ezután azonban már nem sokat halunk róla. Úgy látszik 1490-ben vagy 1491-ben halt meg, a legvalószínűbb verzió szerint egy bajorországi utazás során, lóról való leesés következtében.

Emlékét a korabeli humanisták a szokásos latinnyelvű szonettekben örökítették meg, dicsérve tudását és erejét. Mindamelletts kétségtelen, hogy Galeotto Marzio nem tartozott a legnagyobb humanisták közé és örökértékű művek nem maradtak utána. De egyike volt a kor legjellemzőbb alakjainak, legszélesebb tudású koponyáinak, és nagy si-

kerrel terjesztette Magyarországon a humanista Itália műveltségét.

Narni városa az emlékűnnep alkalmából csinos könyvecskét tett közzé Galeotto Marzióról G. Collosi és A. Diofebi professzorok tollából. A könyvecske szerzői előszavukban helyesen állapítják meg, hogy „Galeotto Marzio alakjának történelmi felidézése még jobban megerősíti Olaszország és Magyarország között azokat a baráti kapcsolatokat, amelyeknek gyökerei a régmúlt idők szellemi és kulturális kapcsolataiba nyúlnak vissza.”

III.

LORENZO DE MEDICI HALÁLÁNAK 450. ÉVFORDULÓJÁRA

Most volt négyszázötven éve annak, hogy Medici Lőrinc, akit nemcsak a történelem, hanem már kortásai is a Magnifico jelzővel láttak el, negyvennégy éves korában lehúnyta szemét. Nem is akarjuk megkísérelni, hogy egy rövid tanulmány keretében feltárjuk Medici Lorenzo egész egyéniségét és történelmi szerepét. Egy vaskos kötet sem elegendő ahhoz, hogy megfelelő részletességgel be lehessen mutatni Firenze cím és rangnélküli „Principe”-jét mint államférfit, mint külpolitikust, mint államszervezőt, mint költőt és a képzőművészetek nagy pártfogóját. Mind-megannyi téma, amelyről külön-külön is vaskos köteteket lehet írni és amelyekről valóban könyvtárakat megtöltő köteteket írtak is nemcsak Olaszországban, hanem a világ minden részében, ahol elevenen él a Renaissance évszázadokon átragyogó emlékezete. Ugyancsak rendkívül érdekes tanulmányt lehetne írni arról, hogyan volt lehetséges, hogy ez a rendkívüli férfiú fegyveres erő és politikai jogkör nélkül, tisztán a Mediciek gazdasági hatalmára támaszkodva, két évtizeden át oly erősen kézben tartotta Firenze kormányának gyeplőit.

Egy születési évforduló mindig alkalmasabb arra, hogy egy nagy ember jelentőségét pozitív vonatkozásban méltassák, kiemeljék korára gyakorolt hatását és élete mű-

vét. Egy elhalálozási évforduló viszont annak átgondolására készítet, hogy egy nagy egyéniség eltűnése a politika porondjáról milyen űrt hagy maga után és milyen végzetes befolyást gyakorolhat országa egész további fejlődésére. Különösen érdekes probléma ez Medici Lőrincnél, aki alig negyvennégy éves korában fejezte be földi pályafutását, hatalmának és befolyásának tetőfokán.

A Lorenzo de Medici halála folytán támadt űr nagyságának megítélésénél talán a legjobb a kortársakat meghallgatnunk, akik közvetlenül — mondhatni „saját bőrükön” — érezték annak a hatalmas változásnak a jelentőségét, amely Lorenzo eltűnésével bekövetkezett.

Hallgassuk meg Niccolò Machiavellit, aki Lorenzo halálakor 23 éves volt és Firenze története című munkájában ezeket írja: „Sohasem halt meg még senki nemcsak Firenzében, hanem egész Itáliában, akinek ilyen hírneve lett volna és akinek halála olyan általános gyászt okozott volna. Hogy ez a gyász indokolt volt, azt megmutatták később az események. Itália, amely az ő bölcs tanácsai nélkül maradt, nem tudott többé ellentállani Ludovico Sforza hatalomvágyának. Így történt, hogy közvetlenül Lorenzo halála után, megszülettek azok az áldatlan okok, amelyek — minthogy senki sem tudta őket kiküszöbölni — még ma is pusztítják, rontják Itáliát.”

És mit mond Francesco Guicciardini, nagyszabású Storia d'Italiájában? :

„Amikor Medici Lőrinc, negyvennégy éves korában lehúnyta szemét, hazája teljében élvezte azokat a javakat és előnyöket, amelyeket a hosszú béke korszaka biztosít. Halála óriási csapás volt egész Itáliára is, mert ő volt a mérséklő erő, ő volt a fék azokban az ellentétekben, amelyek Itália különböző fejedelmei között támadtak.”

Lorenzo halálával valóban az a hatalmas kiegyensúlyozó tényező tűnt el Itália politikai rendszeréből, amely a

maga politikai érzékével, tekintélyével, bölcsességével és erejével mindig meg tudta akadályozni, hogy a különböző olasz államok között az ellentétek olyannyira elfajuljanak, hogy a fejedelmek egymással szemben külföldi segítséghez folyamodjanak.

Gino Cappino, Firenze neves történetírója érdekesen foglalja össze az olasz politika rendszerét Lorenzo haláláig:

„Itália a tizenötödik század vége felé a következő főbb hatalmasságok között oszlott meg: pápa, velenceiek, Nápoly, Milánó és Firenze. Mindezeknek az államoknak két fő gondjuk volt: „az egyik, hogy soha külföldi hatalom ne nyomuljon be Itáliába, a másik, hogy egyikük se jusson túlhatalomra.”

Az itáliai egyensúly elvét nem is lehet tömörebben meghatározni. Ennek a kényes és rendkívül bizonytalan hatalmi egyensúlynak a nyelvét alkotta két évtizeden át Medici Lőrinc és az ő halálával ez az egyensúlyi helyzet Itália legnagyobb kárára összeomlott. Lorenzo legfőbb gondja természetesen az volt, hogy az említett egyensúlyi helyzetet elsősorban Firenzére való vonatkozásában tartsa fenn és e cél érdekében a legdrasztikusabb módszerektől sem riadt vissza. Így, amikor 1479-ben IV. Sixtus pápának, aki a pápasággal szövetkező Pazzi család kiirtása miatt halálosan gyűlölte Lorenzot, sikerült Firenze ellen ligába tömöríteni a pápai államot, a milánói fejedelemséget és a nápolyi királyságot, Medici Lőrinc a világtörténelem egyik legnagyobbstílú „coup de théâtre”-jával vágta szét a Firenze körül szűkülő gyűrűt. Titkos tárgyalásokat kezdett Ferdinánd nápolyi királlyal és még mialatt tartott a háború, váratlanul Nápolyban termett és személyesen kezdte meg a béketárgyalásokat. Hiába követte a pápa ellenségének kiadatását; Medici Lőrinc rábeszélő képességével és egyéniségének varázásával levette a lábáról a nápolyi királyt, aki elhatározta, hogy kiugrik

a Firenze ellenes ligából. Lorenzo, zsebében a kész békeszerződés szövegével tért vissza Firenze újjongó polgárai közé.

Lorenzo államférfiúi nagysága azonban még jobban kitűnt abban a szívós küzdelemben, amelyet a nyolcvanas évek végén, néhány évvel halála előtt az itáliai béke megmentéséért folytatott. VIII. Ince pápa és a nápolyi király viszálya, a pápához húzó nagyurak pártjának letörése miatt, általános itáliai konflagráció kirobbantásával fenyegetett. A nápolyi király a német-római császárt igyekezett megnyerni a pápa ellen, VIII. Ince pedig a francia királyhoz fordult támogatásért. Lorenzo emberfeletti erőfeszítéseket tett, hogy a feleket kiegyezésre bírja és Itália békéjét megmentse. Személyes intervenciói egymást érték és sikerült Milánót és Velencét is bevonni a közvetítésbe, amely végül is sikerrel járt. Ince pápa és Ferdinánd király 1492 január 27-ikén ünnepélyes megegyezést írtak alá a Medici Lőrinc által javasolt alapokon.

Lorenzo azonban néhány hónap mulva elhunyt, még mielőtt be tudta volna fejezni nagy művét, Itália békéjének végleges megszilárdítását. Lehullott a nagy kéz, amely a Dante, Petrarca és a többi nagy lángelme által megálmodott egység útjára akarta vezetni Itália fejedelmeit. Az egység helyett Itália a teljes szétesés útjára lépett. A Machiavelli által említett „rossz magvak” hihetetlenül gyors munkát végeztek. Már 1494-ben, alig két évvel Lorenzo halála után kitört a nagy viszály Ludovico Sforza és Nápolyi Ferdinánd között, ami VIII. Károly francia király beavatkozását és az olaszországi háborúk egész sorát vonta maga után. Joggal feltehetjük a kérdést, vajjon nem következett volna-e be mindez akkor is, ha Medici Lőrinc életben marad és hatalomban s bölcsességben megnövekedve magas kort ér el? Vajjon lett volna-e ereje megakadályozni a nemzetközi erőknél azt a hatalmas összezsapását,

amelyet az Újkor hajnalhasadása Itáliában magával hozott és amely Itália lehanyatlásához és évszázadokra való elszegényedéséhez vezetett? Erre a kérdésre senki sem tud választ adni. Tényként csak annyit tudunk megállapítani, hogy Medici Lőrinc halála sorsdöntő fordulatot jelent Itália történetében. Az olasz nagyság és egység utolsó nagy bajnoka dőlt ki vele és halála után a Renaissance Itália dús ligetét idegenek özönlötték el, dúlták szét, akiket II. Gyula pápa nem ok nélkül minősített barbároknak. Medici Lőrinc négyszázötven év óta halott, de halálának következményeit csak néhány évtizeddel ezelőtt heverte ki Olaszország a Risorgimento nagy mozgalmával.

IV.

LÁTOGATÁS MACHIAVELLI VIDÉKI HÁZÁBAN, HOL A „PRINCIPE” MEGSZÜLETETT

Kevés alkalommal indultam egy számomra új hely meglátogatására olyan ünnepélyes érzéssel, mint azon a kora szeptemberi reggelen, melyen a firenzei Via Maso Finiguerrán felszállottam a hatalmas Torpedone autobuszra, amely homlokán szinte hivalkodó büszkeséggel viselte végállomásának feliratát: San Casciano in Val di Pesa. Annak az embernek lelkes örömeivel szállottam fel erre az autobuszra, aki egy régi, sok éve szövögetett tervet valósít meg, valóságos zarándokútra indul, amelyre lélekben már régóta készülődik. Utitársaim, akik többnyire egyszerű firenzei kispolgárok, környékbeli gazdálkodók vagy vadászok, akik a holnapi hústalan napra egy-egy kövér val di pesai fácánnal akarnak családjuknak kedveskedni, mintha jóindulatú csodálkozással is néznék különben is idegennek tetszhető arcomat, amely valamely belső megindultságot árulhat el ezen a ragyogóan szép, de igazán köznapi toscanai reggelen. Magyar utitársamra, aki csábításomnak engedve elkísér vándorutamra, csak lassan terjed át lelkesedésem. Ő, akit a Machiavelli-téma nem érdekel olyan közelről mint engem, talán jobban szeretne ma reggel a Boboli-kert franciás eleganciájú nyílegyenes útjain sétálni, vagy a Santa Maria Novella sajnos nagyon is elhomok-

zsákosított valamelyik kápolnájában Orcagna freskók után kutatni.

De ahogy kocsink kigördül a Porta Romanán és kiérünk a kanyargó sieanai országútra, látom, hogy őt is elragadja a toscanai táj valóban egyedül álló hangulata. Elsuhanunk a val d'emaí híres certosa kolostor ódon falai alatt, majd a toscanai táj egészen különleges alakulású szaggatott dombjai között haladunk tovább. A táj egyre karakterisztikusabbá válik a dombok tetején ülő kis badiákkal, vagyis kolostorokkal, a ciprusok között megbújó kisebb-nagyobb villákkal és emeletes falusi házakkal. A hangulat itt határozottan kései quattrocento, de hirtelen nagyot zuhanunk vissza az időben. Jobbunkon az egyre magasodó dombok között egy végtelennek látszó pinea erdő tűnik fel, amely oly valószínűtlen, olyan titokzatos a szeptemberi reggel párás levegőjében, hogy az embernek az az „oscura selva” jut eszébe, ahonnan Dante „élete útjának felén” beletévedt a pokolba. Sajnos azonban a modern közlekedési eszközök nem sok időt engednek az ábrándozásnak és talán ez is egyik oka annak, hogy a mai világban már nem születnek Divina Commediák. A végtelennek tetsző pinea-erdő csakhamar elmarad mögöttünk és útitársaink készülődéséből látjuk, hogy közel vagyunk utunk céljához, San Cascianohoz.

Egy párezer lakosú kis toscanai helység főterén szállunk le a társasgépkocsiból. Egyike ez azoknak a tipikus olasz községeknek, amelyet magyar szemmel nézve nem tudunk sem egészen községnek, sem egészen kisvárosnak minősíteni, mert kiterjedése egészen kicsi ugyan, de házai emeletesek, utcái kövezettek és lakói, bár kétségtelenül nagyobbbrészt földműveléssel foglalkoznak, inkább kispolgárokhoz mintsem parasztokhoz hasonlítanak. Egy Sant Andrea in Percussina nevű helységet kell megtalálnunk, amely San Cascianótól mintegy három kilométernyire fek-

szik. Itt emelkedik a híres „Albergaccio”, ahol Machiavelli a számkivetés éveit töltötte és ahol unalmában világ-hírűvé vált műveit írta.

A táj errefelé olyan ragyogóan szép, az egész hangulat annyira idillikus, hogy alig tudom érzékelni, hogy tulajdonképpen egy nagy emberi tragédia színhelye felé közeledünk. Alfred de Musset alkalmasint egy komor téli napon járhatott itt, amikor megírta Machiavelli ódájának oly tragikusan hangzó sorait:

*Oh Machiavell! Tes pas retentissent encore
Dans les sentiers déserts den San Casciano ...*

De ha elnézem azokat az egyszerű, igénytelen embereket, akik itt a San Cascianoból Sant Andreába vezető országúton ma is láthatók, ha érzékelem azt a nagy csendet, amely ezt a tájat ma is átöleli s ugyanakkor visszagondolok Machiavelli előző életére, valahogy mégis belémnyilal a tragédia. Niccolò Machiavelli a Renaissance ősz pompájában ragyogó Firenze államtitkára, többszörös rendkívüli követe, az Arno-parti város eseménydús életének egyik legtevékenyebb résztvevője, itt volt kénytelen leélni férfikorának legszebb éveit. Miután négyszer járt fontos állami kiküldetésben XII. Lajos francia királynál, miután megismerte a magasbatörő francia abszolutizmus egész boszorkánykonyháját, miután három hónapot töltött az olasz történelem ördögi fenegyerekének, Cesare Borgiának véres intrikáktól terhes levegőjű udvarában, hol megismerkedett a machiavellizmussal, amelyet végzetes tévedésből róla nevezett el az utókor. Miután közvetlen közelből betekintést nyert a szimónia és nepotizmus bűnében leledző Róma kulisszatitkaiba és megérte II. Gyula megválasztását. Miután megszervezte hosszú évszázadok után Firenze első állandó miliciáját a zsoldos csapatok korruprt rendszerének helyén.

És e hihetetlenül tevékeny, színes, mozgalmas élet után, amelyben még minden előjel szerint növekvő tekintély és emelkedés várt reá, egyszerre csak azért, mert a Mediciek az 1512. évi államfordulat következtében visszatértek Firenzébe, megfosztják állásától, összeesküvés gyanuja alatt vád alá helyezik, megkínózzák, majd kénytelen ebbe az Isten háta mögötti kis faluba visszavonulni, ahol pápák, királyok, miniszterek helyett csak parasztok és favágók élnek és ahol a nehéz testi munka után az egyetlen szórakozás a káromkodó parasztokkal való kocka-játék. De úgylátszik az igazi nagy emberi remekművek a szenvedésből születnek meg. Mert, ahogy a számkivetés gyötrelmeiből sarjadt ki a tovatűnő középkor világkép egységének hatalmas megnyilvánulása a dantei *Divina Commedia*, éppen úgy a kivettetés kinkeseryeiből merített élettel a kibontakozó racionalis Újkor első nagy politikai monumentuma a machiavelli *Principe*. A két mű között egyébként talán csak annyi a közösség, hogy évszázadokon át minden más műnél jobban foglalkoztatták a gondolkozó emberiség elméjét és érzésvilágát.

Elmélkedéseimet egy festői látvány szakítja meg. Hosszú nyílegyenes ciprusz-allé előtt állunk, amelynek végén egy főúri kastély körvonalai bontakoznak ki. Utitársam, akit talán kevésbé érdekel a Machiavelli-probléma, de annál jobban reagál a természet és a művészet oly tipikusan olaszos összehatásaira, felkiált a gyönyörűségtől. Végig sétálunk a fasoron, ahol a sötétzöld cipruslombokon átszűrődő napfényben kis bogarak százai repdesik az élet vad táncát. Egy tizennyolcadik század eleji, szép, többemeletes kastély bejárata elé érkezünk. Megtudjuk, hogy a régi Antinori-kastély ma egy magyar úr tulajdona. Kár, hogy a tulajdonos éppen nincs otthon, mert különben talán egy érdekes magyar életutat ismertünk volna meg, amely a Duna-Tisza partjairól ebbe a pompás toscanai kastélyba vezetett.

Még néhány száz méter és beérünk a kis Sant Andrea in Percussina faluba, ahol Machiavelli háza után érdeklődünk. Egy öregasszony igazít útba nagy szívélyességgel és egyáltalán nem lepi meg, hogy éppen ezt a házat keressük. Sant Andrea lakói, akik ma is éppenszóval egyszerű földművesek és favágók, mint Machiavelli idejében, úgy emlegetik puha toscanai kiejtésükkel Machiavellit, mintha csak néhány évvel ezelőtt halt volna meg és mindannyian személyesen is ismerték volna. A Machiavelli-ház lakói pedig éppenséggel úgy beszélnek róla, mintha közeli rokonuk lett volna.

Mert itt állunk már az emeletes, vastagfalú, szöges-kapus, szürke kőépület előtt, amely a Machiavelliek falusi háza volt és amelynek falán ma emléktábla örökíti meg a nagy firenzei államférfi emlékét. Meghatottsággal lépem át a történelmi ház küszöbét. Odabenn megtudom, hogy a ház ma a Serristori grófok tulajdona, akikől azt egy Bencivieni nevű gazdálkodó család bérli. De a háznak csak egyik részét lakják, a másik részét egészen Machiavelli emlékének szentelik. Egy hatalmas színes ládán megpillantom a Machiavelli-címert: egy keresztbe belevert négy hatalmas szög. Megtudom, hogy ez az egyetlen bútordarab, amelyről biztosan tudják, hogy az íróé volt. Bevezetnek Machiavelli híres írószobájába, amely eredeti cinquecento bútorokkal van berendezve és valóban olyan mint Machiavelli idejében lehetett. Az ablak előtt egyszerű asztal, amelyen homokóra és ludtollak. Az asztal előtt dantesch-karosszék. A boltozatos mennyezetű szoba egyik falába hatalmas kandalló van beépítve. A sarokban láda áll, olyan, amilyenbe abban az időben a ruhákat rakták.

Néhány percre megállok Machiavelli íróasztala előtt és eszembe jutnak annak a levélnek felejthetetlen sorai, amelyet Niccolò innen 1513 december 10-ikén barátjának

Francesco Vettori, a firenzei köztársaság római követének írt:

Amikor eljön az este, hazatérek és bemegyek írószobámba. A küszöbön levetem pizsoktól és sártól szennyes parasztruhámat és pompás udvari ruhát öltök. Ebben az ünnepi öltözetben bevonulok a nagy Régiek csarnokába. Szívélyesen fogadnak és én azzal a táplálékkal táplálkozhatom, amely egyedül nekem való, amelyre születtem. A szegyenkezés nem tart vissza attól, hogy elbeszélgessek velük, hogy cselekedeteik okai iránt érdeklődjem. Szívesen válaszolnak nekem. Négy órán át nem érzek gondot, elfelejtem bajaimat, nem félek a szegénységtől, nem rettegek a haláltól; egészen beléjük felejtkezem. És miután Dante azt mondja, hogy nincs tudomány anélkül, hogy az ember meg ne jegyezne azt, amit hallott, feljegyeztem azt, amit a velük való társalgás során tanultam és egy kis művet írtam „De principibus”, ahol alaposan megvizsgálom az e tárgykörbe tartozó kérdéseket, kifejtem, hogy mi a fejedelemség, mik annak válfajai, hogyan lehet megszerezni és megtartani és miként lehet elveszíteni őket...

A Principe fölött évszázadok óta vitatkoznak tudósok és politikusok. De aki ellátogat ide, ebbe a szobába és emlékébe idézi ezeket a sorokat, az sok mindent megért.

Távozás előtt kilépünk a Machiavelli-ház tágas teraszára, ahol gyönyörű kilátás tárul ki szemünk előtt. A páras messzeségben zöldelő hegyek és völgyek váltakoznak, rajtuk várromok, kolostorok, kastélyok és mindez belehulálzik egy kékes háttérbe, ahol tiszta időben Firenze tornyai láthatók. Olyan az egész kép, mint egy Ghirlandajo-festmény háttére. És látom magam előtt a san casciano nagy száműzöttet, karcsú alakjával, éles, értelmes arcélével, amint a kőkorlátnak nekidőlve áll és néz, néz Firenze felé. Talán ez az egységes képpé egyesülő sok kis domb és völgy készítette arra, hogy olyan sokat gondoljon nagy ál-

mára, a sok kis apró részletből egyesülő, nagy Itáliára.
És szinte hallom, amint az olasz egység e korai megál-
modója mormolja legkedvesebb verssorait Petrarca Canzo-
niere-jéből:

*Che l'antico valora
Nell'italici cor non è ancor morto!*

*Nem veszett még ki az erény
Az olasz szivekből!*

V.

EGY UMBRIAI UTAZÁS UTÁN

Lehet-e meghatottság nélkül visszagondolni egy útra, amelyet az ember Umbria zöld hegyei és dombjai között tett? Elfelejtheti-e az ember ezt a szépséges tájat, ahol minden kis város ragyogó történelmi multra, vagy egy-egy szent misztikus alakjára emlékeztet? Ha az ember visszagondol egy umbriai utazásra, akkor érzi igazán, hogy az olyan gyakran használt „felejtetetlen” szónak ezúttal mély és komoly értelme van. Milyen különösek, milyen titokzatosak is ezek a kis umbriai városok, mennyire mások mint egy magyar, német, vagy akár francia kisváros. Valahogy az ember Umbriában utaztában érzi igazán, hogy Itália milyen különös ország, mennyire eltér kialakulásában és fejlődésében minden más európai országtól és minden idegen invázió, minden, minden történelmi viszontagság, s a civilizáció minden fejlődése ellenére mennyire megmaradt önmagának. Ezek a kis umbriai városkák mind védelmi állásban ülnek ott fenn egy-egy magas domb tetején, mintha még ma is valamelyik szomszédos várúr, garázda condottiere támadásától kellene tartaniuk, mintha még ma is a Baglione, a Montefeltro, Orsiniak és a többiek csapatai vívnák lenn a völgyekben örökös harcaikat, amelyekben sohasem volt végleges győzelem, hanem csak mindig újabb csatára, új vendettára való készülődés. Egy-egy ősi templom, néhány karcsú ciprus és

terebélyes tölgyfa árnyékában ott pihennek ezek a városok, amelyet d'Annunzio nem hiába nevezett a „csend városai”-nak: Orvieto, amelynek fenséges dómja, akárcsak egy nagy, nyitott, színes oltár, hét évszázada állja az idők viharait, Assisi, amelyet örök időkre Szent Ferenc emléke leng körül, Foligno, Cascia, Montelupo, majd Terni, ahová a hatalmas gyárakkal együtt az újkor civilizációja vonult be, végül Perugia, ahol a középkor miszticizmusa mellett a Renaissance kettős arca: a szépséges művészet és a véres bűn, kísér lépten nyomon.

Perugia — aki nem tudná — öt dombon épült és a házsorok terraszszerűen emelkednek egymás fölé. A templomok majdnem mind a hegytetőkön vannak és a templomterekről csodálatos kilátás nyílik a zöldelő vidékre és idehallatszik az olajfák susogása. Szűk, sötét utcákon vezet fel az út ezekre a magaslatokra, ahol kiterjed a látóhatár, kitágul a szem és kinyílik a lélek.

Perugia etruszk alapítás volt és még ma is sok benne az etruszk emlék, majd a római korban fontossága és szépsége folytán az „Augusta” nevet érdemelte ki és sokáig erős fészke volt a pogányságnak. A kereszténység csak későn tört ide be, de azután annál nagyobb erővel hódította meg a várost. Az első keresztény templom, amely épségben megmaradt, a kerek Sant'Angelo, ahol egy római sir tanúskodik egy elsüllyedt korról. A fehér és vöröses színekbe öltözött Santa Maria di Montelupo alacsony tornyával tipikus emléke az óromán építészetnek. A San Francesco, amely Szent Ferenc egyik első hívének szobrán épült Agostino di Duccio szobraival és domborműveivel dicsekedhetik.

A San Pietro úgy áll mint egy Rómából idevarázssolt bazilika. A belépőt a művészet csodás gazdagsága fogadja. Perugino, Ráfael, Alfani, Guido Reni, Vasari művészetük egész polikrómiáját vitték bele ebbe a templomba.

Ha az ember ebben a templomban és a környező utcákon barangol, a hit és a művészet látomásai mellett eszébe jut azoknak a véres bűnöknek az emléke is, amelyek e falakat beszennyezték. Ez a Dóm a legszörnyűbb jeleknek volt már tanuja és egy ízben falait szentelt borral mosták le, hogy megszabadítsák a reátapadó átoktól. A bűnöknek ez a sokasága a Renaissance egyik leghírhedtebb tirannus-családjának, a Baglione-nak nevéhez fűződik.

Az ő uralmuk alatt a város állandóan rettentő vérengzéseknek volt a színhelye. 1491-ben, amikor a Baglione emberek az uralkodó-család százharminc ellenségét elfogták és a Palazzo Comunale falára felakasztották, a főtéren harmincöt oltárt állítottak fel és rajtuk három napon át szakadatlanul miséztek, hogy a városról az átkot eltávolítsák. 1495-ben a tizennyolc éves Simonetto Baglione maroknyi hívével együtt sok száz lázadó ellen védekezett, húsz sebtől vérezve bukott le, majd állott ismét lábára, amikor megérkezett segítségére bátyja Astorre Baglione, aki — mint Burckhardt írja — pompás paripáján, aranyos fegyverzetével, Mars Istenhez hasonlított. A Baglione család gonosztettei azonban olyan nagyok voltak, hogy évtizedeken át a család egyetlen férfi tagja sem halt meg természetes halállal és egy ízben huszonhetet kaszaboltak le közülök ellenségeik.

S ugyanakkor, ugyanebben a városban olyan férfiak éltek mint Pietro Perugino, aki vallásos tárgyú képeivel benépesítette Perugia, Siena és Róma templomait. És 1495-ben, amikor a város a legvéresebb események színhelye volt, a közeli Urbino városából egy Giovanni Sanzio nevű festő jelent meg Peruginonál, kézen vezetve egy álmodozó tekintetű tizenkétéves fiút. A fiú ott maradt a nagy perugiai festőnél, aki bevezette őt a festészet minden titkába. A tanítás nem volt hiábavaló, mert a szőkefürtű kisfiú — Ráfael néven — még mesterénél is ma-

gasabbra emelkedett és Itália legünnepeltebb festője lett. Ráfael emlékezetében a fiatalkori perugiai tartózkodásból nem maradt meg az, ami e városban csak átmeneti és mulandó volt, hanem az, ami örök benne: a művészi szép iránti rendkívül kifinomodott érzék.

Folytatom vándorlásomat Perugia zeg-zúgos utcáin át és elérek a Rocca Paolinára, ahonnan fenséges kilátás nyílik. Innen nézve minden vidámnak, örömtelinek látszik: köröskörül minden mosolyog, nevet: a játszadozó gyermekek, a virágok, az egész „Zöld Umbria”. A Tiberis völgye az arany és a zafir színeiben úszik. Az ember lelkét a boldogság kimondhatatlan érzése hatja át.

VI.

GENOVA, A THYRENNI TENGER KIRÁLYNÉJA

Ez a cikk nem akar nekrológ lenni egy halott Genova fölött. Genova ugyanis azok közé az olasz városok közé tartozik, amelyek történelmük és az európai civilizáció kialakulásában játszott szerepük folytán örök életet biztosítottak maguknak. Ezeknek a városoknak a történelmi lényegét és szellemét nem lehet semmiféle bombázásokkal megszüntetni. Lehet, hogy Genova többé már nem „Genova la Superba” ahogy a várost büszke szépsége miatt elnevezték, mert a város arcát a bombázások következtében irtózatos és részben sajnos meggyógyíthatatlan sebek torzítják el. Genova azonban továbbra is Kolumbusz Kristóf városa marad, amelynek hajósai évszázadokon át terjesztették az európai civilizációt, messze túl az öreg kontinens határain.

A genovaiakat nem hiába hívják egész Olaszországban „forte gente ligure”-nak vagyis erős liguriai fajtának. Ezt a megjelölést a genovaiak két ezer év történetével, örökös harcaival, hősiek ellentállásaival, merész kutatóútjaival és vállalkozásaival érdemelték ki. Melyek azok a tulajdonságok, amelyekkel a genovaiak különösen kiválnak. Mindezekelőtt rendkívüli érzékük van az élet praktikus oldalai iránt. Nemcsak, hogy jó kereskedők, hanem világotjáró, tapasztalt üzletemberek. Nehezen lehet olyan genovai patriciuscsaládot találni, amelynek fiai ne valamely nagy bel-

vagy külföldi vállalatban szerezték volna tapasztalataikat. És nemesség Genovában nem nagybirtokot vagy öreg címereket jelent, hanem öröklött és megtartott kereskedői tevékenységet és részesedést valamely nagy hajógyárban, hajózási vállalatban vagy import-export-cégben. És erre minden genovai époly büszke, mint ősapja büszke volt arra, hogy árulerakatai voltak valahol Szíriában, Alexandriában vagy a Fekete-tenger partjain. Ez a büszke kereskedői szellem fanatikus lokálpatriotizmussal jár együtt, amely békeidőkben bizonyos zárkózottságban nyilvánul meg, nehéző időben azonban nagy erők forrását jelenti.

Ennek a hagyományos genovai szellemnek a központja évszázadokon át a San Giorgio-ban volt, amelynek tizenharmadik századból való gyönyörű palotája most romokban hever. A genovai Szent-György-bank egyike volt a legelső európai bankvállalatoknak, amelyet az állami bevételek kezelésére és a köztársaság külföldi pénzügyi érdekeinek védelmére létesítettek. A palota nagy tanácstermében a falak mentén harmincöt szobor állott, amelyek a város legfőbb jótevőit ábrázolták. Aki százezer aranylírát vagy ennél is többet áldozott közcélokra, annak ülőszoborhoz volt joga; aki legalább 50.000 aranylírát adott, az állószobrot kapott és aki ennél kevesebbet áldozott, annak mellőszoborral vagy emléktáblával kellett beérnie.

A genovaiaknak örökös harcokat kellett folytatniuk, hogy kivívják és megtartsák fontos pozíciójukat a világkereskedelemben. Genova tengeri erejének két nagy ellenfele volt: Pisa és Velence. A tizenkettedik és tizenharmadik század során valóságos élet-halál harc folyt le Genova és Pisa között, amelyek gazdasági fellendülésüket mindketten a kereszteshadjáratoknak köszönhatték, melyek megnyitották számukra a közelkeleti piacokat. A két közelfekvő tengeri köztársaság flottái számtalan tengeri ütközetet vívtak a hegemonia kivívásáért, míg 1284-ben a

genovaiaknak sikerült Medinánál döntő csapást mérni a pisaiakra. Ez a győzelem biztosította Genova számára a hegemoniát a Földközi-tenger nyugati medencéje és középse része fölött.

De még meg kellett verni a még veszélyesebb ellenfelet: Velencét. Ez a két egyforma tulajdonságokkal és törekvésekkel felruházott tengeri hatalom nem tudott egymás mellett békében megférni. Heves harcokat folytattak egymással a tatártörzsekkel való kereskedelmi monopólium megszerzése érdekében és ezekben a harcokban gyakran szerepelt a ma is jól ismert Kercs-félsziget neve is. 1379-ben már-már úgylátszott, hogy Genovának sikerül megfojtani ellenfelét. A genovai csapatok partraszálltak a Velence közvetlen közelében fekvő Chioggiában és úgylátszott, hogy a velencei hatalom napjai meg vannak számolva. A velenceiek azonban ekkor egy utolsó, nagy erőfeszítéssel szétverték a genovai flottát. Genova ezáltal olyan csapást szenvedett, amelyből soha többé nem tudott egészen felépülni. Ehhez még hozzájárult az ottomán hatalom fokozatos emelkedése és a keleti pozíciók fokozatos elvesztése. E szerencsétlen fejlemények után Genova életében bizonyos hanyatlás jelei kezdtek mutatkozni. A tizenhatodik század folyamán a város, az európai hegemoniáért versengő Franciaország és Spanyolország hatalmi törekvéseinek középpontjába került. Egy nagy hazafinak, Andrea Doriának sikerült azonban Genova régi fényét ismét helyreállítani. Genova életében a fellendülés új korszaka következik.

Genova történetének további során még két fontos dátummal találkozunk. 1684-ben a város hősiiesen ellentáll a francia tengeri haderő bombázásának, amelyet XIV. Lajos rendelt el. A város akkor is súlyos sebeket szenvedett, de hamarosan kiheverte azokat. 1746-ban osztrák csapatok foglalták el Genovát, de nem sokáig maradtak ott. A genovai nép fellázad és elűzi a betolakodókat. A mozga-

lomban vezető szerepet játszik egy tizenötéves fiú, aki a Balilla nevet viseli. Kétszáz évvel később róla nevezték el az új Olaszország ifjúsági szervezeteit. A tizenkilencedik század folyamán fontos szerepet játszott Genova, Itália egyesülésének nagy művében. Itt született Mazzini, a Risorgimento egyik legfontosabb előharcosa. Genua engedelmeskedve az idők szellemének, csatlakozik a piemonti királysághoz és itt száll hajóra Garibaldi ezer társával, hogy felszabadítsa Szicíliát és Délolaszországot.

*

A két régi ellenfél Pisa és Velence az új, egyesült Olaszországban sohasem tudta többé visszaszerezni egykori, fontos szerepét. Genova azonban a királyság első kikötővárosává vált. Évi tizenhárom millió tonnás forgalommal Genova a világ első kikötői között foglal helyet. Földrajzi és közlekedéspolitikai helyzete biztosítja számára ezt a fontos helyet. Genova kereskedelmi háttere nemcsak Piemont és Lombardia fontos iparvidékeiből, hanem Svájcból és Délnémetország jelentős területeiből áll. München és Genova között a távolság lényegesen kisebb, mint a bajor főváros és az északnémet kikötők között. A háború előtt Genova volt az a kikötő, amelyen át Olaszország fenntartotta az összeköttetést a nagy világgal. Itt van a központja a legnagyobb olasz hajózási vállalatoknak. A legnagyobb olasz hajó, az 50.000 tonnás Rex innen futott ki 1935-ban, amikor először szerezte meg Olaszországnak az Atlanti Óceán kék szalagját. Genova kikötői forgalmában Magyarország is jelentős mértékben képviselve volt és a magyar tengerjáró hajók hosszú éveken át Genovában voltak regisztrálva. Genova nagy idegenforgalmi központ is volt csodálatos művészeti kincsei és a környező, csodaszép liguriai Riviera folytán.

*

Menjünk fel képzeletben a genovai várhegyre és nézzünk szét a magasból. A természet itt valóban csodálatos alkotott. A thyrenni tenger nagy öblének sötétkék hullámainak balkézfelől a híres portofinoi félsziget karakterisztikus körvonalai határolják el. Jobb felől szép időben egész a francia partokig elérhet tekintetünk és láthatjuk az Alpes Maritimes télen-nyáron hófedte csúcsait. A parton a szebbnél szebb helyek követik egymást: Nervi, Camogli, Alassio s alattuk terül el Genova, mely lépcsőzetesen ereszkedik le a tenger felé. A környező magaslatokon emelkedik a modern villanegyed, lenn a mélyben pedig az újváros terül el a kikötővel és a világítótoronnyal. A másik oldalon a liguriai Appeninek csúcsai emelkednek és megpillantjuk a világnak talán legszebb temetőjét, a steglianói campo santot. A város központi és keleti részéről talán jobb lesz nem is beszélni. Micsoda apokaliptikus képet nyújthat ma ez az elpusztult belváros. Genova kétségtelenül ragyogó történetének legsúlyosabb óráit élte át. Aki azonban egyszer erre járt és ismeri ennek az erős akarattal teli városnak a légkörét, nem tudja elhinni azt, hogy Genova ne heverné ki ezeket a sorscsapásokat is.

VII.

BARANGOLÁS AZ OLASZ NOVECENTOBAN

Különös, de régóta meggyökeredzett szokása az olasz kultúrhistóriának, hogy az évszázadokat nem a többi európai nyelv módjára sorszámszerűen jelöli meg — mint tizenharmadik, tizenkilencedik, huszadik stb. század — hanem Ottocento, novecento mond. Minthogy a huszadik századot novecentonak nevezi, joggal felmerül a kérdés, miként fogja azt az évszázadot nevezni, amely a kétezredik évvel kezdődik majd meg? Ha pesszimisták akarnánk lenni azt mondanók most: De vajjon lesz-e még akkor kultúrhistória vagy egyáltalán kultúra? Aki elolvasta J. Huizinga érdekes és tanulságos kis művét a „Civilizáció válságá”-ról, az talán némi aggodalommal teszi fel a kérdést, vajjon mindazt, amit mi ma kultúrának nevezünk, nem fogja-e egyhamar elnyelni a futball, a film, a rádió és az emberi szellemet kemény rabigába hajtani akaró Gép új civilizációja, mely valóban Blitzkrieg módjára látszik meghódítani az új nemzedékeket. Az, aki abban a kiváltságos helyzetben van, hogy itt az Örök Városban élhet és alkalma nyílik nap-nap után közlő szemlélni annyi évszázad kultúrájának pompásabbnál pompásabb emlékeit, annyi „... cento” monumentumait, okvetlenül az optimistább felfogást kell, hogy magáévá tegye és azt érezze, hogy lehetnek korok, amikor az emberek doronggal, sőt mi több robbanó- és gyújtóbombákkal rohanják meg a

kultúrát és annak legszebb megnyilvánulásait, de az emberi szellem és annak harmónikus és állandóan megújuló megnyilvánulása, amit mi éppen Kultúrának nevezünk, kiállja a viharokat és ha néha vissza is vonul második védelmi vonalába, később annál nagyobb erővel tör ismét előre, hogy visszafoglalja az őt megillető helyet.

Biztos, hogy ma, a huszadik század derekán, még nem lehetne mondani, vajjon az itáliai Novecento ennek az országnak ama nagy és ragyogó kulturhistóriai időszakaihoz fog-e számítani mint amilyen a Lorenzo dei Medicik, a Polizianok, Vallak, Savonarolák Quattrocentója. Egy ilyen megállapításhoz befejezett időszak és bizonyos távlat szükséges. Ha azonban elbarangolunk a korai Novecento irodalmában és filozófiájában olyan nevekkal, olyan egyéniségekkel találkozunk, amelyek emlékezetessé fogják tenni az olasz szellemi életnek ezt a korszakát is.

Persze az olasz Novecentot mélyreható különbségek választják el az előző kulturhistóriai korszakoktól. A mai olasz szellemi élet már a Risorgimento lelkes mozgalmában megszületett egységes Olaszország arculatát tükrözi szemben az előző korszakokkal, ahol volt firenzei Quattrocento, római Cinquecento stb. stb. és ahol a regionális versengés minden bizonnyal serkentőleg hatott a szellemi élet fejlődésére, de az egységes nemzeti közvélemény hiánya miatt, ez a fejlődés hatásaiban gyakran korlátozott maradt és előfordulhatott, hogy a legnagyobbak szava pusztában kiáltó szó maradt. Talán másik érdekes fejlődése a Novecento kulturfejlődésének, hogy szemben azzal a hegemoniával, amelyet az olasz szellemi életben Toscana és az Észak, elsősorban Firenze, Ferrara és Milano játszottak, az egységes Itáliában a déli országrészek fiainak határozott előretörésével találkozunk.

*

Hosszadalmas volna itt elmesélni, hogy az olasz irodalomban az Ottocento hogyan kanyarodott át a Novecentoban és a Risorgimento szelleme hogyan befolyásolta a modern olasz kultúra kialakulását. Legyen elég annak leszögezése, hogy a múlt század nagyjai, elsősorban Leopardi, Carducci, Manzoni, Gioberti példák és tanítómesterek gyanánt állottak ott az új nemzedékek előtt és szellemi örökségüket az új évszázad írógenerációja igyekezett átvenni és továbbfejleszteni. Az olasz Novecentóban a fordulat nem idegen példák utánzása vagy a népies elemekhez való visszatérés folytán következett be, mint más európai irodalmakban, hanem kiemelkedő, őseredeti tehetségek fellépése folytán.

A huszadik század kapujában elsőnek a pescarai születésű Gabriele d'Annunzio jelent meg, hogy költői tehetségének rendkívüli hevével és eredetiségével valamint különleges emberi mivoltával egy egész nemzedéket ragadjon magával. Nevét, amely elválaszthatatlanul összeforr a Novecento kezdő szakaszával, ma már valóságos mítosz veszi körül. D'Annunzio, aki fiatal korában a „fin de siècle” excentricitásra hajló intellektüeljének látszott, a világháborúban mint repülő és tengerésztsiszt, majd pedig mint a Fiume mozgalom vezére, megmutatta, hogy már a huszadik század fia, aki a cselekvést a költeményeknél is többre becsüli. D'Annunzio regényeiben, főként a *Fuocoban és Piacere-ben* hű kifejezője a századeleji európai ember érzés- és főként érzékvilágának, de híres versesköteteiben, a *Laudiban* olyan költői monumentumot állított, amelyet nem teljesen alaptalanul neveztek Dante művéhez viszonyítva az „Emberi Kommédiának”. Az a mód, ahogy D'Annunzio a Csen városait, a legszebb középolasz városokat megénekelte, joggal avatja őt a kezdeti Novecento koronázatlan költőfejedelmévé, akinek izzó szó-

noklatait 1915-ben egy egész hazafiúi szenvedélytől áthatott nemzet hallgatta.

A Novecentoban azonban Firenze is méltóképp hallatta szavát, elsősorban Giovanni Papinival, aki körül a világháborút megelőző években egy egész szellemi kör alakult ki. Giovanni Papini, ez a fáradhatatlan és örökké fiatalnak látszó erős tehetségű író, fiatalkora tévelygése után értebb korában a katolicizmusban találta meg lelki egyensúlyát és 1921-ben megjelent „Jézus élete” című főművével egy csapásra világhírré emelkedett. Híven szülővárosa hagyományaihoz 1938-ban Papini szívesen elfogadta Mussolini felhívását, hogy szervezze meg és vezesse a Firenzében létesített állami Renaissance-centrumot, amely az olasz Renaissance kérdéseinek tanulmányozására alakult.

Az olasz színház a Novecentoban a szicíliai származású Luigi Pirandelloban találta meg a maga emberét. Érdekes és elég ritka jelenség, hogy Pirandello csak ötven éves kora után emelkedett ki az ismeretlenség homályából. Valahogy a világháború utáni évek hangulata kellett ahhoz, hogy a közönség Pirandellot méltányolni tudja. A siker késői, de annál teljesebb lett, mert Pirandello hamarosan világhírré emelkedett, Olaszországban pedig egy egész költői iskolának lett a megalapítója, amelynek ma Sem Benelli a legismertebb képviselője.

A Novecento arcolata semmiképp sem volna teljes a futurizmus megemlézése nélkül. Ez az irányzat, akármilyen sok gúnyral és elítéléssel is találkozott, elsősorban pedig Marinetti a maga szintetikus színházával, technikai irodalmával, légfestészetével, akárcsak követői motordalaikkal és lírai kémiájukkal, valahogy mégis csak a gép és a „l'action pour l'action”, a tettért való tett századának légköréből nőttek ki és nem választható el ez a mozgalom a fasiszmus már olyan távoli Sturm- und Drang-éveitől

sem. A futurizmus azonban ma már a múlté és igazán nem hagyott maga után betölthetetlen űrt.

A századeleji Novecento nagy írói D'Annunzio, Pirandello és a Nobeldíjas írónő, a szárdiniai Grazia Deledda, már nincsenek az élők sorában, de Itália ma is bővelkedik a finomtollú és erőstollú írókban, főleg elbeszélőkben.

Kétségtelen mindamellett, hogy az utóbbi évek során az olasz ifjúság figyelmének középpontjában nem állhatott az irodalom. A fasizmus fellépése folytán Itália ismét főszerepet vállalt a világtörténelemben és az olasz ifjúságnak néhány év leforgása alatt már harmadszor kellett letennie a könyvet, hogy megragadja a puskát. Nagyon érdekes az, amit Giuseppe Bottai lapja, a *Critica Fascista* erről az ifjúságról nem is olyan nagyon régen írt. Biztosra vehető, hogy ez az erőteljes ifjúság, amely ma Afrika homokján és az orosz síkság haván egyforma vitézséggel teljesíti hazafias kötelességét, új szellemtől áthatva fog visszatérni a frontokról. Ez az ifjúság a háború szenvedései után új vérrel, új tartalommal fogja megtölteni a forradalmat, akárcsak atyái, akik a múlt világháborúból visszatérve új értelmet adtak a nemzeti életnek. Hogy ez az új olasz ifjúság meg fogja teremteni az olasz Novecento igaz, nagy korszakát, arról kezeskedik az a szépérzék és emberi idealizmus, amely ma is elevenen él ebben a nemzetben.

*

Nem volna teljes a korai olasz irodalmi Novecento-nak még vázlatos képe sem, ha nem emelnők ki a jelenkori olasz filozófia két nagy képviselőjét: Giovanni Gentilet és Benedetto Croce-t. Mindkettőjük neve jóval túllepته Itália határait és az emberiség legnagyobb élő gondolkozói közé tartoznak.

A ma 67 éves szicíliai származású Gentile 1906 óta a bölcsészettan tanára a római egyetemen. Nemzedékek

hosszú sora nőtt fel keze alatt és kiszámíthatatlanul nagy hatást gyakorolt a mai Itália gondolkozó ifjúságára. Gentile valósággal atyja diákjainak és valahányszor belép a tanterembe, zúgó taps fogadja. Mindkét lábával az Ottocento talaján áll, mert a hegeli iskolából és az Risorgimentoból nőtt ki, de meglehetősen magas kora ellenére is megtalálta a kontaktust a jelenkor mozgalmaival és így a Novecentoban él és cselekszik. Gentile a cselekvés filizófiáját hirdeti és felfogása az, hogy az igazi gondolat csak az, amely aktív cselekvésben jut kifejezésre. Gentile ennek az elméleti állásfoglalásnak le is vonta gyakorlati következtetéseit és élete örökös cselekvés, tanítás, szervezés. 1922-ben az első fasiszta kormányban elvállalta a nemzetnevelésügyi tárcát és azóta is szoros érintkezést tart fenn a faszizmussal. Mussolini megbízására ő vállalta az új olasz Enciklopédia szerkesztői bizottságának elnökségét és irányítása alatt jött létre ez a valóban nagyszabású és kitűnően végrehajtott mű, amely az emberi tudás egész területét felöleli. Giovanni Gentile számtalan munkát írt, amelyek közül a legnevezetesebbek a *Filosofia dello spirito come atto puro*, *Logica*, *La Filosofia dell'arte*, *il Rinascimento* stb., stb. Legkedvesebb területe azonban mégis a Pedagógia és *Sommario di Pedagogia* című műve, amelynek sok következtetését a fasiszta iskolaalkotmány megalkotásánál is szem előtt tartották. Ebbe a könyvbe Gentile egész tanári idealizmusát beleadja és egyéniségének egész melegével fejti ki a tanítás hivatásának legmagasabb követelményeit és a tanár és tanuló közötti egészen különleges harmónia szükségességét.

Egészen más ember a nála jó néhány évvel idősebb és szintén délolasz Benedetto Croce. Korunk filozófiájának ez a kiemelkedő alakja nápolyi palotájában él 45.000 könyve között. A jelen politikai valóságával nem találta meg a kapcsolatot és elsáncolta magát ideális liberalizmus-

sának bevehetetlen bástyái mögé. De elméjének rendkívüliségét senki sem vitatja Olaszországban. Utolsó aktív tevékenysége az volt, amikor Giolitti utolsó kormányában nemzetgyűlési tárcát vállalt. Azóta csak gondolkozik, ír és álmodik. Írói egyéniségét bizonyos agresszivitás jellemzi és Don Benedetto, ahogy a fiatalabbak hívják, egyike volt Olaszország legfélelmetesebb irodalmi kritikusainak. Még ma sem múlik el év anélkül, hogy Croce egy nagy irodalmi munkát ki ne adna. Művei, amelyek közül a legfontosabbak a *Logica*, *Estetica*, *Etica e Politica*, *La Letteratura della Nuova Italia* és legújabban a *Storia* szinte elképesztő tudásról, mindent felölelő dokumentáltságról és metsző értelemről tesznek tanúságot. Legújabb munkái azt mutatják, hogy Crocét ma elsősorban a történelem foglalkoztatja. Az előző korok történelmi pozitivizmusával szemben történelmi idealizmust hirdet és nála a történelem filozófiává magasztosodik. Croce szerint egy történelmi mű megírásánál a legfőbb dolog az átélés és így jut el arra a meghatározásra, hogy a „történelem az örök jelen megismerése”. Croce történeti elméleteit ragyogó módon alkalmazza „Európa története a tizenkilencedik században” című nemrég megjelent munkájában, amelyben mesteri kézzel vezet végig a mult század történelmi fejlődésén a „szabadság vallása”-nak kialakulásától egészen a világháborúig. Kár, hogy Croce, aki olyan nagy hozzáértéssel ír a mult század magyar szabadságmozgalmairól, meglehetősen tájékozatlanságot árul el a világháború előtti Magyarország belső állapotaival kapcsolatban. Mindenesetre rendkívül figyelemreméltó Croce könyvének befejező része, amelyben ezeket írja:

„Európa minden részében egy új „európai” öntudat csirái kezdenek mutatkozni és talán közeledik az idő, amikor franciák, németek és olaszok s a többiek európaiaknak fogják magukat érezni s szívük Európáért fog dobogni

úgy, mint eddig szűkebb hazájukért dobogott, melyet szintén nem fognak elfelejteni, hanem még jobban szeretnek majd. A liberális ideál restaurációját nem lehet elképzelni egyszerűen úgy, hogy visszatérünk a régibb idők viszonyaihoz. Ami történt és ami most történik, nem történhetik hiába és a régi intézményeket módosítani kell vagy jobbakkal kell helyettesíteni és a leszerepeltek helyébe új politikai osztályok kell, hogy lépjenek. Új eszmei és lelki előfeltételek mellett kell megvizsgálni a szociálisnak nevezett kérdéseket is . . .”

Álmodik Croce vagy jövődől? A tapasztalat azt mutatja, hogy az emberiség igazi nagy elméi ritkán élnek egészen korukban: vagy mint egy letűnt kor ittfelejtett lelkiismeretfurdalásai élnek közöttünk, vagy mint egy új kor előhírnökei!

*

Az olasz elme a Novecentóban is erőteljesen dolgozik és egyes megnyilvánulásai, akárcsak a múlt századokban is, újabb mérföldköveket jelentenek az emberi szellem végtelennek futó országútján.

